

ARİŞ

Sayı/Issue: 28 / Haziran/June 2026

Değerlendirme: İki Dış Hakem / Evaluation: Two Outside Judges

Çift Taraflı Körleme / Double-Sided Blind Refereeing

Benzerlik Taraması Yapıldı/Similarity Scan Performed - intihal.net

Başvuru/Submitted: 09-08-2025

Kabul/ Accepted: 27-03-2026

Yayın/ Publication: 20-06-2026

20. Yüzyıl Başlarında Rûsiyye-i Vustâ'da Hat Sanatı Üzerine Bir Risale

Salime Bera Kemikli Temür | 0000-0002-8670-0491 | berakemikli@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi | İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Sivas | Türkiye

<https://ror.org/04f81fm77>

Atf: Kemikli Temür, Salime Bera (2026). "20. Yüzyıl Başlarında Rûsiyye-i Vustâ'da Hat Sanatı Üzerine Bir Risale"
Arış, Haziran, Sayı:28, s. 1-23

Öz

Hüsn-i hat sanatı, tarihi serüveni boyunca sürekli bir gelişim göstermiştir. Bu süreçte, hat sanatının eğitimine yönelik risaleler yazılmış ve hattatların yaşam öykülerini konu alan tezkireler kaleme alınmıştır. Bu eserler, hat sanatının teknik yönlerini ve üslûp özelliklerini naklederken, *öte yandan* hat sanatının İslam medeniyeti içindeki yerini ve kültürel miras üzerindeki etkisini de izah etmişlerdir. Bu eserlerden biri de çalışma konumuz olan Osman Nûrî Akçokraklı'nın kaleme aldığı risaledir. Osman Nûrî Akçokraklı, Kırımı bir aydın olarak 1879 yılında dünyaya gelmiştir. Yaşadığı dönemde entelektüel kişiliğiyle tanınmış ve Kırım'ın kültürel hayatına eserleri ve düşünceleriyle önemli katkılarda bulunmuştur. Tarih ve sanat alanında kaleme aldığı birçok ilmi çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında, 1900 yılında St. Petersburg'da İ. Boraganskiy Matbaası'nda basılan *Hutût-ı İslâmiyye ve Rûsiyye-i Vustâ Ehl-i İslâmının Andan Hissesi* isimli risalesi, dönemin Rusya topraklarındaki hüsn-i hat sanatını ele alması bakımından özel bir öneme sahiptir. Bu makalede, söz konusu risale incelenecek ve metni günümüz Türkçesine aktararak Akçokraklı'nın ele aldığı konulara odaklanılacaktır. Çalışmanın amacı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış ve araştırılmamış olan bu risaleyi sanat dünyasına tanıtmak ve daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Risalede, Rusya coğrafyasında yaşayan Müslümanların hat sanatına olan ilgisinin azalmasının sebepleri eleştirel bir bakış açısıyla incelenmektedir. Bunun yanı sıra, yaşadığı topraklardaki hüsn-i hat eğitiminin durumu ve matbaanın hat sanatı üzerindeki etkileri de ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Akçokraklı'nın bu eseri, hat sanatına dair önemli bir perspektif sunmaktadır. Bununla birlikte Risale, döneminin sanat anlayışını yansıtan bir kaynak olmasının yanı sıra, muhtevası itibarıyla da tarih, eleştiri ve kültür belgesi olarak önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türk-İslam Sanatları Tarihi, Hüsn-i Hat, Rûsiyye-i Vustâ'da Hat Sanatı, Osman Nûrî Akçokraklı, Hutût-ı İslâmiyye.*

Makale Bilgileri

Yapay Zekâ Beyanı

Çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, tarafıma bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür-taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim

arisdergisi@akmb.gov.tr

Lisans

Bu makale Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

Dizinleme Bilgileri

Dergi TR Dizin ve ERIH PLUS tarafından dizinlenmektedir.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

A Treatise on the Art of Calligraphy in Central Russia in the Early 20th Century

Salime Bera Kemikli Temür | [0000-0002-8670-0491](mailto:berakemikli@gmail.com) | berakemikli@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi | Sivas Cumhuriyet University | Faculty of Theology | Department of Islamic History and Arts

Sivas | Türkiye

<https://ror.org/04f81fm77>

Citation: Kemikli Temür, Salime Bera (2026). "A Treatise on the Art of Calligraphy in Central Russia in the Early 20th Century" *Arış*, June, Issue: 28, pp. 1-23

Abstract

The art of Islamic calligraphy has undergone continuous development throughout its historical journey. During this process, *risales* (treatises) on the training of calligraphy and biographies (*tezkiyeler*) of calligraphers were penned. These works not only documented the technical aspects and stylistic features of the art of Islamic calligraphy but also elucidated its place within Islamic civilization and its influence on cultural heritage. One such work, and the subject of our study, is the treatise authored by Osman Nûrî Akçokraklı. Osman Nûrî Akçokraklı, an intellectual from Crimea, was born in 1879. Recognized for his erudite personality during his lifetime, he significantly contributed to the cultural life of Crimea through his writings and ideas. Among his scholarly works in the fields of history and art, his treatise titled *Hutût-ı İslâmiyye ve Rûsiyye-i Vustâ Ehl-i İslâminin Andan Hissesi* (The Islamic Scripts and the Contribution of Central Russia's Muslims), published in 1900 at the I. Boraganskiy Printing House in St. Petersburg, holds particular importance as it addresses the art of Islamic calligraphy within the territories of Russia during that period. This article examines the aforementioned treatise, translates its content into modern Turkish, and focuses on the topics addressed by Akçokraklı. The study aims to introduce this previously unpublished and unexplored treatise to the world of art and to facilitate a deeper understanding of its content. In the treatise, the reasons behind the diminishing interest in Islamic calligraphy among Muslims living in Russian territories are critically analyzed. Additionally, the state of calligraphy education in those lands and the impact of printing on the art of Islamic calligraphy are discussed in detail. Akçokraklı's work offers a significant perspective on the art of Islamic calligraphy and serves as a crucial source reflecting the cultural and artistic outlook of its time. The treatise is significant not only as a source reflecting the artistic understanding of its period, but also, in terms of its content, as a historical, critical, and cultural document.

Keywords: *Turkish-Islamic Art History, Islamic Calligraphy, Islamic Calligraphy in Central Russia, Osman Nuri Akçokraklı, Hutût-ı İslâmiyye.*

Article Information

AI Disclosure

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content has been produced by myself in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Ethics Committee Approval

The study does not require ethics committee approval, and the data used were obtained through a literature review / published sources. It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all referenced works are listed in the bibliography.

Complaints

arisdergisi@akmb.gov.tr

License

This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Indexing Information

The journal is indexed in TR Dizin and ERIH PLUS.

Conflict of Interest

There is no potential conflict of interest in this study.

Giriş

Hüsn-i hat sanatı, İslam medeniyetinin estetik anlayışını en etkileyici şekilde temsil eden klasik sanat dallarından biridir. Yazı ve sözün ahenkle buluştuğu bu sanat, yüzyıllar boyunca hem manevi bir ifade biçimi hem de görsel bir zarafet unsuru olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak hüsn-i hat, yalnızca bir yazı stili olarak görülmemelidir. Zira bu sanat, disiplin, sabır ve rikkat yolculuğunu içinde barındıran derin bir gelenektir. Bu süreçte hattatlar, yazının inceliklerini öğreten risaleler yazmış, birikimlerini gelecek nesillere aktarmış ve tezkirelerle bu zengin geleneğin devamlılığını sağlamışlardır. Hüsn-i hat sanatı, bu eserler ve hattatların çabalarıyla sürekli bir yenilenme ve gelişim içinde varlığını hep koruyarak sürdürmüştür. Risaleler ve tezkirelerin yanı sıra, yakın dönemde belirli bir coğrafya veya kültüre özgü yaklaşımlarla ele alınan çalışmalara da rastlanmaktadır (Schick 2009, s. 249-74). Örneğin, Türk yazısını özel olarak inceleyen araştırmalar bu kapsamda dikkat çekmektedir. Yakın dönemde İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun, Süheyl Ünver'in veya Uğur Derman'ın çalışmaları bu minvalde çalışmalardır (Baltacıoğlu 1958; Ünver 1953). Günümüzde ise cami ve medrese gibi kurumlarda bulunan hat tabloları ve levhalar kataloglanmakta, bu eserlerdeki harflerin estetik yapısı detaylı bir şekilde analiz edilmektedir. Ayrıca, hattatların hayatları da kaynaklara dayalı olarak derinlemesine incelenmektedir. Bizim çalışma konumuz da Osman Nûrî Akçokraklı'nın kaleme aldığı *Hutût-ı İslâmiyye ve Rûsiyye-i Vustâ Ehl-i İslâminin Andan Hissesi* adlı 1900 yılında basılan bir risaledir. Bu risale, 19. ve 20. yüzyıllarda Rusya'da yaşayan Müslümanların hüsn-i hat sanatını ele almaktadır ve özellikle Kırım örneği üzerine yoğunlaşmaktadır. Akçokraklı'nın bu eseri, yaşadığı döneme dair örnekler sunarak, o dönemin hüsn-i hat sanatına özgün bir bakış açısı kazandırması bakımından dikkat çekicidir. Nitekim bu risale, hat sanatında harflerin nasıl yazılacağını öğretmeyi amaçlayan klasik hat risalelerinden farklı olarak, hat sanatını coğrafya, sosyoloji ve modernleşme bağlamları içinde eleştirel bir şekilde ele alan ve yerel ölçekte yaşanan bir krize dikkat çeken bir metin niteliği taşımaktadır. Bu bakımdan, incelenmeyi hak eden bir çalışma olarak öne çıkan söz konusu risalenin günümüz Türkçesine uyarlanmış hali sunulmuştur. Bunun yanı sıra, metni daha iyi kavrayabilmek için müellifin üzerinde durduğu konular olan Rûsiyye-i Vustâ, matbaa, 20. yüzyılda Rusya'daki hat sanatı eğitimi modeli ayrı başlıklarda ele alınmıştır. Ayrıca, aynı zaman diliminde Osmanlı Devleti'ndeki hat sanatının durumu da konuyla bağlantılı olarak kısaca ele alınmıştır. Nitekim risalede Osmanlı'ya dair mukayeselere de yer verilmektedir. Bu şekilde, metnin ilim ve sanat dünyasına tanıtılması hedeflenmiştir.

1. Kırımlı Bir Münevver: Osmân Nûrî Akçokraklı

Müellif, *Hutût-ı İslâmiyye ve Rûsiyye-i Vustâ Ehl-i İslâminin Andan Hissesi* adlı eserinin üzerinde adını "Hattat Osman Nûrî bin Hasan el-Kırımî el-marûf bi-Akçokraklı" olarak tanımlamaktadır. O, Bahçesaray'da 1879 yılında dünyaya gelmiştir. Müellifin künyesinden de anlaşılacağı üzere babasının adı Hasan'dır. Babasının çiftçilikle meşgul olduğu ve ailesinin geçimini sağlarken hattatlık sanatını oğluna öğrettiği nakledilmektedir. Ancak babasının hattatlık eğitimini kimden aldığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu bilginin, Kırım topraklarındaki yerel arşiv ve kaynaklar aracılığıyla tespit edilebileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte risalenin sonunda yer alan yazı örneklerinin üçünde "Ketebe Osman Nûrî bin Hasan el-Kırımî", "O. Nûrî" ve "Ketebe Osman Nûrî" ibareleri yer

almaktadır (bk. Ek 4). Akçokraklı'nın kendi yazıları eserde bulunmaktadır. Bu imzaların yer aldığı yazılardan hareketle, Akçokraklı'nın sülüs ve divânî yazı türlerinde yazı icra edebildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, söz konusu yazılara imza atmış olması, kendisinin bu yazı türlerinde icâzet almış olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte, risalede yer alan diğer yazı örneklerinin de harf karakterleri bakımından müellifin kendi yazısıyla benzerlik taşıdığı ve bu durumun söz konusu yazıların da Akçokraklı tarafından kaleme alınmış olabileceğini düşündürdüğü ifade edilebilir. Bir hattat olarak Akçokraklı'nın bu yazıları incelendiğinde, harf karakterlerinin yerli yerince kurgulandığı ve kalem kullanımının belirli bir yetkinlik düzeyine işaret ettiği söylenebilir.

Akçokraklı, lise öğrenimini Kırım'ın Akmescit şehrinde tamamlamıştır. Tatar Öğretmen Okulu'ndan mezun olmuştur (Gürhan 2017, s. 30). Bilahare öğrenimini 1895 yılında İstanbul'da, 1908 yılında ise Kahire'de sürdürmüştür. Ardından Akçokraklı, St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'nde paleografi dersleri vermiştir. Eğitimci kimliğinin yanı sıra farklı alanlarda da görevlerde bulunmuştur. Örneğin, 1910-1914 yılları arasında Kredit Bank'ta idarecilik yapmıştır. Ayrıca Kitaphane Cemiyeti'nde aktif bir rol üstlenmiş ve 1917 itibarıyla Zincirli Medresesi'nde hocalık yapmıştır (Tekne 2018, s. 428). Kırım Devlet Üniversitesi Şarkiyat Bölümü'nde etnografya, Türk dili ve Kırım Tatarlarının folkloru ile etnografyası üzerine dersler vermiştir. Ayrıca, Kırım'da çeşitli yerel cemiyetlerde aktif olarak görev almıştır. Tavriçeskiy Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Cemiyeti'nin yanı sıra, Kırım Müze İşleri, Sanat, Doğa ve Arkeoloji Komisyonu üyesi olarak faaliyet gösterdiği ifade edilmektedir (Andriienko 2014, s. 21).

Kaynaklar, Akçokraklı'nın Kırım kültür hayatında önemli bir figür olduğunu vurgulamaktadır. 1905 İhtilali'nin ardından, Rus yönetimi altındaki Türk topluluklarının edebi faaliyetlerinde millî kimlik ve karakter daha belirgin bir şekilde öne çıkmıştır. Bu etkinin, Kırım'da da güçlü bir yankı bulduğu görülmektedir. Bu bağlamda, İsmail Gaspıralı'nın yayımladığı *Tercüman Gazetesi* hem edebî hem de fikrî bir merkez olarak öne çıkmış ve çevresinde yetişen genç aydınlar, dönemin ruhunu yansıtan eserler vermişlerdir. 1917'ye kadar devam eden bu süreçte, Osman Nûrî Akçokraklı da bu isimler arasında yer almıştır. O, kaleme aldığı eserlerle yalnızca edebiyatın sınırlarını genişletmekle kalmamış, bununla birlikte toplumsal ve millî uyanışın temel taşlarını oluşturan kişilerden birisi olmuştur (Hak-yemez 2007, s. 5; Polat 2008, s. 28).

Akçokraklı, böyle bir dönemde hem düşünceleri hem de eserleriyle dikkat çeken bir şahsiyet olarak temayüz etmiştir. Öyle ki edebiyat, etnografya, sanat ve tarih alanlarında ilmî kitap ve makale neşretmiştir. *Kırım'da Tatar Tamgaları*, *Qırım Gonceleri* ve *Hikâyet-i Nenkecan Hanum Türbesi ve Hutût-ı İslâmiyye* müstakil eserleridir (Akçokraklı 1906; Akçokraklı & Otar 1996; Er 2020, s. 129). *Krılov'dan Kısa Manzum* ve *Bağçasaray Çeşmesi* adlı çalışmaları çeviri eserlerine örnek sadedindedir (Hüseyn Oğlu 2009, s. 86). Gazete ve dergilerde de yazıları vardır. Örneğin, *Yeni Dünya Gazetesi*'nde 1924 tarihli "Seit Abdullah Özenbaşı Kim Edî?" başlıklı bir yazısı bulunmaktadır (Er 2019, s. 1053). Bunun yanı sıra, arşiv belgelerine dayanarak Kırım'ın tarihi geçmişi inceleyen ve Kırım'ın maddi kültürünü konu edinen başka eserleri de bulunmaktadır (Andriienko 2014, s. 22). Osman Nûrî Akçokraklı'nın çalışmalarının Kırım tarihi ekseninde şekillendiği ve disiplinler arası bir yaklaşım benimsediği söylenebilir. Ana gayesi, akademik bir eser ortaya koymanın ötesinde Kırım'da millî kimliğin yeniden inşasına katkı sağlamak olmuştur.

Sadece kaleme aldığı eserleriyle değil kültürel hayatın canlanmasına yaptığı katkılarla da öne çıkmaktadır. Örneğin, Ağustos-Eylül 1925'te gerçekleştirilen, Eski Kırım (Solhat) bölgesindeki İslam mimarisi ve epigrafya çalışmalarına katılarak bölgedeki anıtların incelenmesine ve Altın Orda medeniyetinin Kırım'daki izlerinin anlaşılmasına katkı sağlamıştır (Tekne 2020). Bu samimi gayretlerine rağmen Akçokraklı, SSCB Yüksek Mahkemesi Askerî Şurası tarafından devrimcilik ve ajanlık suçlamalarıyla yargılanarak 17 Nisan 1938 tarihinde ölüm cezasına çarptırılmış ve aynı gün kurşuna dizilerek infaz edilmiştir (Andriienko 2014, s. 22).

2. Risalenin Muhtevası

Akçokraklı tarafından kaleme alınan ve 1900 yılında St. Petersburg'daki İ. Boraganskiy Matbaası'nda basılan bu risale, Kazakistan Almatı Millî Kütüphanesi Nadir ve Yazma Eserler Bölümü'nde 1782 kayıt numarasıyla bulunmaktadır (Kabadayı 2021, s. 269). Risalede 12 sayfa metin bulunmaktadır. Metnin ardından yazı sanatından örnekler yer verilmiştir. Her sayfada satır sayısında farklılıklar gözlemlenmiştir. Bununla birlikte metinde dipnotlara sık sık yer verilmiştir.

Akçokraklı'nın bir hattat kimliğine sahip olmasının yanı sıra hat sanatı üzerine müstakil bir risale kaleme almış olması, eserin değerini artıran önemli bir husus olarak değerlendirilebilir. Zira uygulayıcı bir sanatkârın, bizzat icra ettiği sanat üzerine düşüncelerini yazılı hâle getirmesi, teorik bilgi ile pratiğin aynı zeminde buluşmasına imkân tanımaktadır. Bu durum, risalede yer alan değerlendirmelerin soyut bir anlatının ötesine geçerek, tecrübe temelli bir bakış açısı sunduğunu düşündürmektedir. Ayrıca müellifin hem yazı örnekleri hem de metin aracılığıyla hat sanatına yaklaşımı, onun bu alandaki farkındalığını ve bilinçli bir sanat anlayışını yansıtmaktadır. Bu yönüyle yazı, yalnızca hat sanatını tanıtmayı amaçlayan bir metin değil, aynı zamanda bir hattatın mesleki tecrübesini ve sanata dair düşüncelerini aktardığı özgün bir belge niteliği taşımaktadır.

Risalenin başlığı, içeriğiyle uyumlu bir şekilde belirlenmiştir. Akçokraklı, metne yazı çeşitlerinden bahsederek giriş yapmıştır. Yazar, İslam hat sanatının bir kültürel miras olarak değerini ortaya koymak, bu sanatın tarihsel gelişimini anlatmak ve Osmanlıların bu alandaki katkılarını vurgulamak istemiştir. Hutût-ı İslâmiye'nin çeşitliliği, işlevselliği ve coğrafi yayılımı üzerinden bu sanatın zenginliğini ve estetik değerini öne çıkarmıştır. Aynı zamanda, bu sanatın sürekliliğini sağlayan hattatların emeğine ve Osmanlı padişahlarının sanata olan ilgisine dikkat çekmiştir.

Akçokraklı, hat sanatının tarihsel sürecini, çeşitliliğini ve coğrafi yayılımını ele alarak, sülüs ve nesih hattının Türkiye, Mısır, Arabistan, Fas, İran, Hindistan ve nadiren Türkistan'da kullanıldığını; ta'lik hattının ise genellikle İran ve Türkistan'da, kısmen de Türkiye, Mısır ve Hindistan'da yaygın olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, dîvânî, icâzet, siyâkât ve rik'a hatlarının daha çok Osmanlı topraklarında tercih edildiğini, kûfi hattının ise nadiren değerli levhaları süslemek amacıyla kullanılmaya devam ettiğini ifade etmektedir.

Risalenin devamında, Rusya'daki Müslümanlar arasında hat sanatına olan ilginin neden azaldığı konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda yazar, matbaanın gelişimini temel alarak konuyu incelemiş ve durumu hem Avrupa'da hem de Osmanlı Devleti'ndeki gelişmelerle kıyaslama yoluna gitmiştir. Akçokraklı, yaşadığı dönemde güzel yazı eğitiminin nerede ve nasıl verildiğine de değinmiştir. Risale, bir hâtıme ile sona ermiştir. Ardından, yazı türlerinden örnekler yer verilmiştir. Bu yazılar rik'a, reyhânî, siyâkat, divânî, şikeste, ta'lik, nesih,

icâzet, sülüs ve kûfi türlerinde yazılmıştır. Risalenin ekinde yer alan bu yazı örneklerinin yanına, ait oldukları yazı türlerinin belirtilmiş olması, söz konusu örneklerin hat öğretimi açısından birer model olarak tasarlanmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu uygulama, yazı türlerinin yalnızca isim olarak tanıtılmasının ötesinde, görsel örnekler aracılığıyla kavranmasını amaçlayan pedagojik bir yaklaşımı işaret etmektedir. Nitekim yazı örneklerinin sınıflandırılarak sunulması, hat sanatına ilgi duyan okuyucular için karşılaştırma ve öğrenme imkânı sağlamaktadır. Bu yönüyle risalenin, yazı türlerini tanıtmaya ve öğretmeye yönelik bir işlev de üstlenmiş olabileceği söylenebilir.

Hâtîmede, insanların doğuştan gelen yetenekleri ile iklim başta olmak üzere çevresel koşullar arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Akçokraklı, bu konuyu çeşitli örneklerle açıklamaktadır. Öncesinde, sıcak iklimlerde (güney ve kısmen doğu ile batı bölgelerinde) yaşayan insanların genellikle daha fazla sanatsal ve estetik yeteneklere sahip olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, Kitay (Çin) ve İranlılar, özellikle minyatür ve resim gibi güzel sanatlarda öne çıkmıştır. Romalılar ve Yunanlılar, şiir, tasvir ve müzik sanatlarında başarı göstermiştir. Araplar ise şiir ve güzel sanatlar alanındaki yetkinlikleriyle tanınmıştır.

Kuzeyde yaşayan insanların sanat ve estetik yeteneklerinin, sıcak bölgelerde yaşayanlara kıyasla daha az olduğu yaygın bir görüş olarak aktarılmaktadır. Ancak Akçokraklı, bu görüşe katılmayarak aksini savunmaktadır. Ona göre, bir alanda usta olmak, o konuda çok çalışmak ve emek harcamakla mümkündür. Akçokraklı, kişisel çaba ve gayretin, soğuk iklimin insan üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabileceğini vurgulamaktadır.

Rusya'nın orta kesimlerinde yaşayan Müslümanlar arasında sanat ehli kimselerin çıkması Akçokraklı'ya göre mümkündür. Devamında ise konuyla alakalı görüşlerini ve önerilerini dile getirmektedir. Ona göre, merkezi konumdaki şehirlerde güzel sanatlara yönelik özel okullar ve hüsn-i hat mektepleri açmak ya da mevcut İslami okullarda ve yeni düzen medreselerinde hüsn-i hat öğretiminde uzmanlaşmış öğretmenler istihdam etmek gerekmektedir. Bu yöntemle, her okul veya medreseden yetenekli öğrencilerden birkaçının sanat ve hüner sahibi olarak yetişmesi mümkün olabilir ve hatta hüsn-i hat konusunda daha sınırlı yeteneğe sahip öğrencilerin dahi bir ölçüde yazı becerileri geliştirilip iyileştirilebilir. Bu durum hem ferdi hem de devlet düzeyinde bir çabayı beraberinde getirmektedir. Öne sürülen bu iyileştirme önerilerinin, bireylerin sanat alanında gelişimine katkı sağlayacağı ve Müslüman toplumlar arasında estetik ve sanat bilincinin yayılmasına yardımcı olacağına inanılmaktadır demek mümkündür. Risâle bir beyitle sona ermektedir. Beyitin çevirisi şöyledir: Kalem dedi ki: Ben, dünyanın şâhiyim, yazıyla sonu mutluluğa ulaştırırım (Akçokraklı 1900, s. 13).

Risalede, Rusya coğrafyasında yaşayan Müslümanların hüsn-i hat sanatına neden ilgi göstermediği konusu ele alınmış ve bu durum matbaanın etkisi çerçevesinde tartışılmıştır. Özellikle Rûsiyye-i Vustâda hüsn-i hat sanatının tamamen yok olacağı endişesine dikkat çekilmiştir. Ayrıca, yeni usul eğitim kurumlarında verilen hüsn-i hat eğitimi de vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, Akçokraklı metnini kaleme alırken Osmanlı Devleti'nden sıkça örnekler vermiş ve karşılaştırmalar yapmıştır. Bu değinilen konuları daha iyi anlayabilmek için, her birini ayrı ve muhtasar bir şekilde ele almak gerekmektedir. Risaleyi incelemek, değinilen konuları metin çerçevesinde analiz etmek ve daha iyi anlayabilmek adına, içeriği dikkatlice değerlendirmek gerekmektedir.

3. Rûsiyye-i Vustâ Kavramı

Akçokralı'nın *Hutût-ı İslâmiyye Rûsiyye-i Vustâ Ehl-i İslâmi'nin Ândan Hissesi* adlı çalışmasında "Rûsiyye-i Vustâ" kavramı yer almakta ve metin boyunca pek çok yerde kullanılmaktadır. Akçokralı, kullandığı bu ifadeyi kendisi şu şekilde izah etmektedir: "*Bezm-i memâlik-i Rusya'da, meskûn ehl-i İslâm mâbeyninde (cezîre-i Kırım, Kafkâs ve Türkistân vilâyât-ı müstesnâ oldukda) bâkî kalan Rûsiyye-i Vustâ yani İdil boyu vilâyetlerinde sâkin İslâmların mâbeyninde...*" (Akçokralı 1900, s. 4).

Akçokralı'nın buradaki ifadesinden de anlaşılacağı üzere, Rusya'nın geniş coğrafyasında yaşayan Müslüman toplulukları ele alınmakta ve bu toplulukların farklı coğrafi bölgelerdeki dağılımına dikkat çekilmektedir. Özellikle, Rusya'nın çok katmanlı siyasi ve kültürel yapısının bir parçası olan Müslüman nüfusun, coğrafi ve demografik çeşitliliği vurgulanmıştır. "Rûsiyye-i Vustâ", yani "Orta Rusya", özellikle İdil (Volga) boyundaki vilâyetleri ifade etmektedir.

Bununla beraber metinde, mesela Türkistan bölgesini genel bir coğrafi tanımdan ziyade, "Rusya Türkistanı" ifadesiyle, Rusya'nın siyasi sınırları içerisinde kalan Türkistan toprakları bağlamında ele alınmaktadır (Akçokralı 1900, s. 5). Bezm-i Rusya İslâmları ifadesinin de kullanıldığını görmekteyiz. Kırım, Kafkas ve Türkistan bölgeleri, Bezm-i Rusya İslâmları ifadesiyle, Rusya sınırları içerisindeki Müslüman topluluklar bağlamında ele alınmaktadır. Bu bağlamda bahsi geçen ülkelerin neden Rusya sınırları içerisinde anıldığını açıklamak yerinde olacaktır. Kırım'a ilk Türk göçleri, 4. yüzyılda Hunlarla başlamış, ardından Göktürkler, Peçenekler ve Kıpçaklar gibi Türk boylarının yerleşimleriyle devam etmiştir. 13. yüzyılda Altın Orda Devleti'nin hâkimiyetiyle bölge, Türk-Müslüman nüfusun etkisi altına girmiş ve Türk tarihinin bir parçası olmuştur. Ancak, Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile başlayan süreçte Kırım, Rusların hâkimiyeti altında çeşitli ihtilaller, sürgünler ve baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Devam eden tarihi serüvende, bölge halkı kimliklerini ve varlıklarını korumak için zorlu mücadeleler vermiştir (Aslanapa 2003, s. 11; Ayhün 2008, s. 6).

Metinde geçen Rusya Türkistan'ı ifadesine de değinmek gerekmektedir. Orta Asya'nın geniş coğrafyasını ifade eden Türkistan'ın tarihine baktığımızda, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk hanlıklarının Çarlık Rusyası'nın hâkimiyeti altına girdiği görülmektedir. Rusya'nın Türkistan üzerindeki hâkimiyet politikaları, 18. yüzyıldan itibaren bölgeye yönelik ilgisinin artmasıyla birlikte, kaleler inşa edilmesi, askerî seferler düzenlenmesi ve ticaret yollarının kontrol altına alınması gibi yöntemlerle adım adım ilerlemiştir (Çapraz 2011, s. 54-56).

4. Son Dönemde Orta Rusya'da Hüsn-i Hat Öğrenimi

Akçokralı, Volga bölgesinde yaşayan Müslümanlar arasında İslâmî ilimlerin öğretimi ve öğrenimiyle birlikte bu eğitim içinde yer alan hüsn-i hat talimine de değinmiştir. İfadesine göre, ilimler iki farklı türde eğitim kurumunda öğretilmektedir. Metinde, çocuklara yönelik temel eğitimin verildiği mekâtip ve bu eğitimi tamamlayan öğrencilere ileri seviyede derslerin verildiği medâris tanımlanmaktadır. 1900'lü yıllarda bu kurumlar iki farklı kategoriye ayrılmaktadır. Geleneksel yöntemlerle eğitim veren mektep ve medreseler, atıka (eski) olarak adlandırılmıştır. Bu eski usûl eğitim kurumlarında hüsn-i hat eğitimi verilmediği, yalnızca temel düzeyde yazı yazmayı öğreten bir eğitim sunulduğu ifade edilmektedir. Hat eğitiminin,

başka memleketlerde eğitim alarak hattatlıkta ustalaşan kişilerin, sahip oldukları bilgileri bireysel olarak öğrencilerine aktarması yoluyla sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu yöntemle hüsn-i hat eğitimi devam ettirilmiştir (Akçokraklı 1900, s. 11).

Metinde, yeni usûl düzenlemeleri barındıran eğitim kurumları cedit olarak tanımlanmıştır. Bu kurumlarda diğer dersler gibi hüsn-i hat dersleri de bir usûl ve düzen çerçevesine öğretilmiştir. Bu, hüsn-i hat eğitiminin daha sistematik ve planlı bir şekilde yürütüldüğünü göstermektedir. Metnin ilgili kısmından, hüsn-i hat eğitiminin Avrupa okullarında kullanılan yöntemler örnek alınarak geliştirildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, yenilikçi yaklaşımların eğitime entegre edildiğini ortaya koymaktadır. Yeni usûl eğitim kurumlarında, yazı alıştırmalarının yapılması için meşk defterleri kullanılmaktadır. Ayrıca, öğrencilere hüsn-i hat sanatının kurallarını iyi bilen bir öğretmenin rehberlik etmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Akçokraklı 1900, s. 11).

Akçokraklı'nın bahsettiği bu yeni düzenlemelerle anılan eğitim sistemi, İsmail Gaspıralı'nın Usûl-i Cedit hareketinin nihai sonuçlarından biridir. Usûl-i Cedit, eğitimde yeniliği hedefleyen, Cedit Hareketi içinde önemli bir akımdır. Gaspıralı'nın öncülüğünü yaptığı Cedit Hareketi ise Türklerin bağımsızlık mücadelesini destekleyen ve milli bilinci yeniden canlandıran güçlü bir fikrî arka plan sağlamıştır (İme 2022, s. 364-369; Kırımer 1996, s. 118-127). Kırım'da ilk örnekleri görülen bu eğitimde yenileşme hareketleri, başta Türkistan olmak üzere tüm Türk milletleri üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Ancak, Türkistan örneğinde Ruslar bu okulların yayılmasına müsaade etmemiştir (Hıdıralı & Berse 2013; Özbay 2008, s. 202) Akçokraklı bu okullarda güzel yazı dersi verildiğini ifade etmektedir (İme 2022, s. 369).

5. Matbaa Meselesi

Hüsn-i hat sanatı, yüzyıllar boyunca İslam toplumlarının estetik ve manevi değer dünyasını yansıtan bir ifade biçimi haline gelmiştir. Ancak 18. ve 19. yüzyıllarda matbaanın İslam coğrafyasında yaygınlık kazanmasıyla birlikte, bu sanatın geleceğine dair çeşitli endişeler gündeme gelmiştir. Özellikle ele alınan risalede, bu meseleye özel bir vurgu yapılmakta matbaanın hat sanatı üzerindeki muhtemel etkileri tartışılmaktadır. Bu doğrultuda, matbaanın Rusya'daki tarihsel gelişimini ve bu sürecin hat sanatına etkilerini ele almak, yalnızca teknik bir dönüşüm sürecini açıklamakla kalmayıp, bununla birlikte İslam kültürüne ait özgün bir sanat formunun akıbetine ilişkin endişeleri anlamak ve bu bağlamdaki düşünsel tartışmaları kavramak açısından da önem arz etmektedir. Dolayısıyla, matbaanın söz konusu coğrafyadaki yansımalarına muhtasar biçimde değinmek, bu bağlamın bütüncül olarak anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Rusya'daki ilk matbaa, 1563 yılında IV. Ivan döneminde Moskova'da İvan Fyodorov ve Pyotr Mstislavets tarafından kurulmuş ve 1564'te "Apostol" adlı dini eser basılmıştır (Uçar 2020, s. 66). 19. yüzyılda Rusya'da İslam dini literatürünün basımı ise 15 Aralık 1800 tarihli kararname ile getirilen kısıtlamaların kaldırılması ve 1802'de Kazan'da ilk Müslüman matbaasının kurulmasıyla hız kazanmıştır. Kazan matbaası, faaliyetlerinin ilerleyen dönemlerinde Kur'an basımını önemli ölçüde artırmış ve her geçen yıl daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Başlangıçta mütevazı bir baskı hacmine sahip olan matbaa, sonraki yıllarda üretim kapasitesini sürekli artırmış ve dinî metinlerin yaygınlaşmasında öncü bir rol oynamıştır. Bu gelişim, matbaanın hem teknik olanaklarının genişlediğini hem de İslam dünyasında giderek artan bir talebe yanıt verdiğini göstermektedir. Tüm bu baskılar, 1787 St. Petersburg

baskısını temel almış ve Rusya Müslümanları arasında yaygınlaşmasının yanı sıra Türkiye, Mısır, Hindistan gibi ülkelerde de etkili olmuştur. Bu süreç, Kazan matbaasının uluslararası İslam kültürüne mühim katkılar sağladığını göstermektedir (Qryazneviç 2021, s. 177-78).

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Rusya’da, Müslüman topluluklara yönelik yayın faaliyetinde bulunan sekiz şehirde matbaa bulunduğu nakledilmektedir. Bu merkezler arasından Petersburg, Kazan, Orenburg, Bakü, Tiflis, Temirhan-Şura, Bahçesaray ve Taşkent gibi şehirler öne çıkmaktadır. Bu matbaaların temel amacı, İslam kültürünü ve Kur’an’ı yaymak, dini metinlerin basımı ve dağıtımını yoluyla Müslüman toplumların kültürel ve dini ihtiyaçlarını karşılamaktır. Ayrıca, Arapça bilgisi sınırlı olan Müslümanlara yönelik olarak Tatarca ve Azerbaycan Türkçesine çeviriler yapılarak dini metinlerin erişilebilirliği artırılmıştır. Matbaalar, sadece Kur’an’ın basımına değil, İslam hakkında bilgi veren inceleme ve çalışmalara da ev sahipliği yaparak, İslam kültürünün korunması ve yayılması amacına hizmet etmekteydi (Qryazneviç 2021, s. 180).

Öte yandan bu dönem matbaacılık faaliyeti, Rusya Müslümanları arasında birlik ve beraberliği hedefleyen bir araç olarak da görülmüştür. Bu bağlamda İsmail Gaspıralı’yı zikretmek yerinde olacaktır. Çünkü Gaspıralı’nın Rusya’daki Müslümanlar üzerindeki etkisi büyüktür. Bahçesaray’da, *Tercüman Gazetesi*’ni çıkarmak amacıyla 19. yüzyılın sonlarında kendi matbaasını kurmuştur. Gazete, başlarda sınırlı bir okuyucu kitlesine sahip olmasına rağmen, zamanla daha geniş bir çevrede tanınarak abone sayısını on ila on beş bine kadar artırmıştır. *Tercüman*, yalnızca Kırım ve Rusya Müslümanları arasında değil, İstanbul’da da büyük ilgi görmüş ve çok okunan gazetelerden biri haline gelmiştir. Bu başarı, Gaspıralı’nın *Tercüman*’ı Türk dünyası için bir modernleşme ve iletişim aracı olarak gördüğü ve bu vizyonunu başarıyla hayata geçirdiğini göstermektedir (Türkoğlu 2015, s. 1447).

Sözü edilen süreçte, *Tercüman Gazetesi* ve onun gibi yayınlar, sadece bilgi ve fikir aktarımı sağlamakla kalmamış, bununla birlikte farklı coğrafyalardaki Müslüman toplulukları birbirine yakınlaştırarak ortak bir bilinç oluşturmayı amaçlamıştır. Gaspıralı İsmail Bey’in liderlik ettiği bu matbaacılık hareketi hem eğitimde modernleşmeyi teşvik etmiş hem de Türk dünyasının kültürel ve sosyal bütünlüğünü pekiştiren bir köprü işlevi görmüştür (Çakmak 2014, s. 289).

Türkistan’da ise ilk matbaa 1868 yılında kurulmuştur. Kırgızistan’a ise matbaa faaliyetlerinin daha geç geldiği ifade edilmektedir (Murzakulova 2014, s. 276). Kafkasya’da bu tarihlerde matbaanın var olduğu bilinmektedir. Hatta Kafkasya’da matbaa bulunmasına rağmen, Gaspıralı’nın izinden giden Kafkasyalı İsmail Akbay, matbaa faaliyetleriyle ilgilenmekte ve bu alanda çalışmalar yapmak istemektedir. Özellikle Karaçay-Malkar Türkçesinde eğitim materyalleri hazırlama ve yayımlama arzusu, onun matbaacılık faaliyetlerine yönelmesini sağlamıştır. Bu durum, Gaspıralı’nın fikirlerinin Kafkasya’da da etkili olduğunu ve Akbay gibi isimlerin bu doğrultuda çalıştığını göstermektedir (Tavkul 2019, s. 444).

Söz gelimi, 20. yüzyılın başlarında matbaa, Rusya coğrafyasında Müslümanların yaşadığı bölgelerde gelişimini sürdürmüştür. Ancak Akçokraklı risalesinde, matbaanın yaygınlaşması ile hüsn-i hat sanatı arasındaki ilişkiye eleştirel ve tartışmalı bir yaklaşım sergilemiştir. Akçokraklı’nın risale içindeki “Rûsiyye-i Vustâ Ehl-i İslâmî Mâbeyninde Hüsn-i Hattın Fıkdanına Sebep Nedir?” başlıklı yazısında konuyu ele almasının sebebi, bazı kimselerin matbaanın gelişmesiyle hüsn-i hat sanatının itibarını kaybettiğini iddia

etmesidir. Bu görüşe karşı o hem dini hem de kültürel argümanlarla, matbaacılığın hüsn-i hattı itibardan düşürmediğini, aksine bu sanatın önemini daha da attırdığını savunmaktadır (Akçokraklı 1900, s. 6).

İlgili başlıkta Avrupa’da matbaacılığın dört yüz yıldır mevcut olmasına rağmen hüsn-i hat sanatının itibardan düşmediği, aksine taş basma gibi tekniklerin bu sanatı daha da geliştirdiği belirtilmektedir. Ayrıca, Osmanlı Devleti’nde Kur’an ve dini metinlerin matbaada harflerle değil, hüsn-i hatla yazılarak taş baskı yöntemiyle çoğaltılması örnek gösterilerek, Müslüman toplulukların bu sanata duyduğu saygı ve bağlılık vurgulanmaktadır. Arabistan, Türkistan, Çin, Japonya gibi bölgelerde hüsn-i hatta büyük önem verildiği ve bu sanatın milletlerin kültürel ve dini değerlerini yansıttığı ifade edilmektedir (Akçokraklı 1900, s. 6).

Akçokraklı, matbaanın etkisinden ziyade ilginin azalması sebebiyle hat sanatının Kırım’da kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığına değinmektedir. Bir dipnotta, Bahçe-saray’da hüsn-i hat eğitimi veren okulların eskiden oldukça etkin olduğu, meşhur hattatların yetiştiği ve bu hattatların yazı sanatını ileri seviyelere taşıdığı anlatılmaktadır. Ancak, Kırımlı Şeyh Ahmet Efendi’nin öğrencisi Hüseyin Efendi’nin vefatından sonra okullarda hüsn-i hat eğitim faaliyetlerine son verilmesi, hüsn-i hat sanatının Kırım’daki geleceği açısından ciddi bir tehdit olarak görülmektedir. Bu kaygı 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarını anlatmaktadır. Çünkü, hattat Hüseyin Efendi, 1896 senesine kadar hizmet etmiş, yüze yakın da hattat yetiştirmiştir. Akçokraklı’ya göre hat sanatını iyi şekilde bilen hattat, bu sanatı yeniden canlandırmazsa, Kırım’da sülüs ve nesih gibi değerli yazı türleri tamamen kaybolacak sadece rik’a gibi daha basit bir yazı türü kalacaktır. O, hat sanatının devamlılığı ve usta hattatların yetişmesi konusundaki kaygılarını dile getirmektedir (Akçokraklı 1900, s. 6).

Rusya coğrafyasında hüsn-i hat sanatına hürmet olduğu belirtilmekle birlikte, bu saygının pratikte yeterince karşılık bulmadığı eleştirilmektedir. Bu durum, “Rûsiyye-i Vustâ-yı İslâmlarının mâbeyninde hüsn-i hattın fıkdanına sebep sa’y ve gayret olunmadığıdır” ifadesiyle açıklanmaktadır. Metinde, Rusya’daki Müslümanların hüsn-i hat sanatına yeterince önem vermediği, eslafın gayretlerinin yalnızca bir miras olarak kaldığı, Akçokraklı’nın yaşadığı zaman diliminde ise bu sanatın çalışma ve çaba eksikliği nedeniyle gelişmediği eleştirilmektedir. Sonuç olarak Akçokraklı, hüsn-i hattın dinî ve kültürel değerine vurgu yaparken, bu sanatı öğrenmek ve geliştirmek için sorumluluk almanın zorunlu olduğunu hatırlatmaktadır (Akçokraklı 1900, s. 6).

6. Aynı Dönemde Osmanlı Devleti’nde Hüsn-i Hat

Akçokraklı, Kırım’daki hat sanatını incelerken, aynı dönemde Osmanlı Devleti’ndeki hüsn-i hat sanatıyla mukayese etmektedir. Bu mukayeseyi matbaanın gelişimi bağlamında ele almaktadır. Nitekim Akçokraklı, Osmanlı Devleti’nde matbaanın hat sanatını geriletmediğini vurgulamaktadır. Bu durumu şu sözleriyle izah etmektedir:

“Halen fenn-i tabâatte Avrupa’dan pek geride olmayan Osmânlı Devlet-i İslâmiyesi’nde bile Kur’an-ı Azîmü’ş-Şân ve sair ed’iye ve münâcât gibi şerîfe ve mukaddes kitâplar tipografya usûlü yani hurûfât ile basılmayıp, belki kâmil hattâtlara tahrîr ettirilerek litoğrafya yani taş basma marifetiyle tab’ edilirler.”

Bu ifadede, Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında matbaa teknolojisinde Avrupa’dan çok da geri olmadığı belirtilmektedir. Ancak, matbaa teknolojisinin ilerlemiş olmasına rağmen, Osmanlı’da Kur’an-ı Kerim ve diğer dinî kitapların doğrudan

matbaa harfleriyle (hurufat) basılmadığı ifade edilmektedir. Bunun yerine, harfler usta hattatlar tarafından hazırlanmış ve ardından taş baskı yöntemi (litoğrafi) kullanılarak çoğaltılmıştır (Gerçek 2019, s. 351). Akçokralı'nın bu yaklaşımına göre, Osmanlı toplumunda hat sanatına verilen estetik ve manevi değeri gösterilmektedir. Dinî kitapların matbaa harfleriyle değil, hattatların yazdığı güzel el yazılarıyla basılması, metinlerin muhtevasını ve sanat harfleri koruma çabasıdır. Aynı zamanda bu yöntem, hat sanatını matbaanın etkisinden koruma arzusunu da ifade edebilir.

Bu çerçevede, Osmanlı Devleti'nde matbaanın tarihsel gelişimine muhtasar bir şekilde değinmek faydalı olacaktır. Osmanlı Devleti'nde matbaanın serüveni, Rusya Müslümanlarından daha önce başlamıştır. Öyle ki, Osmanlı Devleti'nde matbaanın tarihi 15. yüzyıla kadar uzanmaktadır. 15. yüzyılın sonlarına tarihlenen Yahudi matbaası, Ermeni, Rum ve diğer gayrimüslim topluluklar tarafından devam ettirilmiştir. Müslümanlar arasında ise ilk matbaa, 1727'de İbrahim Müteferrika tarafından kurulmuştur. Başlangıçta sınırlı kalan bu basım faaliyetleri, 19. yüzyılda eğitim ve fikir hareketlerinde rol oynayarak devletin birçok bölgesine yayılmıştır (Beydilli 2003, s. 106-108). Osmanlı matbuat tarihinin gelişim sürecinde, ilerleyen dönemlerde çeşitli duraksamalar yaşandığı bilinmektedir. Bazı araştırmacılar, hattatların geçim kaygısı ve toplumun geleneksel yazma kültürüne olan bağlılıklarını, matbaanın Osmanlı'da yaygın kabul görmesini zorlaştıran faktörler arasında değerlendirmiştir (Binark, t.y., 157). Ancak, matbaanın gecikmeli bir şekilde gelişimi, tamamen hattatların direncine dayandırmayan araştırmacılar da bulunmaktadır (Sabev 2016, s. 532-364). Nitekim Osmanlı ulemasının, İbrahim Müteferrika'nın baskı faaliyetlerine genel itibarıyla olumlu yaklaştığı görülmektedir (Toderini 2024, s. 26). Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin diplomatik ve dengeleyici politikaları, matbaanın teşvik edilmesini sağlarken, hüsn-i hat sanatının da formunu korumayı sürdürdüğü ifade edilmektedir.

Öte yandan, Türk matbaa tarihindeki harf üretim sürecinde hattatların katkıları önemli bir yer tutmaktadır. Bu süreç, İbrahim Müteferrika döneminden itibaren başlayarak, Osmanlı matbaa faaliyetlerinde devam eden bir gelenek oluşturmuştur. Örneğin, Sultan Abdülmecid döneminde Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin ta'lik harflerinin kalıpları, dönemin matbaalarında kullanılmak üzere üretilmiştir. Son dönem hurufat yapımcılarından biri olan Haçik Kevorkyan, nesih hurufatının yetersizliğini gidermek amacıyla Mekteb-i Sultânî hat muallimi Mehmed İzzet Efendi'nin rik'a harflerini baz alarak yeni kalıplar hazırlamıştır. Bu çalışmalar, matbaa teknolojisi ile yazı sanatının birlikte gelişimini desteklemiştir (Derman 1979, s. 97-108; Kut 2003, s. 111-113). Öte yandan, bazı hattatların matbaalarda çalışmaya başladığı da bilinmektedir. Örneğin, Kâmil Ülgen Bey, harf inkılabına kadar İstanbul'daki çeşitli matbaalarda hattatlık yapmıştır (İnal 1970, s. 178).

Özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde hat sanatı, matbaa faaliyetleriyle bütünleşerek bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönemde, özellikle eğitim kurumlarında yazı eğitiminin yaygınlaştırılması amacıyla hattatların hazırladığı meşk mecmuaları Maârif Nezâreti'nin tavsiye ve gözetimi doğrultusunda matbaalarda basılmıştır. Bu amaçla Hafız Osman ve İsmail Zühdî gibi hattatların meşk mecmuaları matbaalarda basılarak öğrencilere dağıtılmıştır. Bu durum, hat sanatının eğitimi için matbaanın etkin bir araç olarak kullanılmaya başlandığını göstermektedir (Dursun & Nuhoğlu 2024, s. 20-21). Kırım'da da hat sanatı eğitimi, yeni kurulan okullarda yaygınlaştırılmış ve matbaada basılan meşk mecmuaları yazı eğitiminde

kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı'da ve Kırım'da gerçekleştirilen bu yenilik, yazı sanatının daha geniş kitlelere ulaşmasını, eğitim sürecinin kurumsal bir yapıya kavuşmasını ve sistematik bir düzene oturmasını sağlamış olabilir. Böylece hat sanatı, klasik yöntemlerin yeni eğitim yaklaşımlarıyla harmanlanması sayesinde hem sürdürülebilirlik kazanmış hem de daha erişilebilir bir hale gelmiştir.

Bununla birlikte hat sanatı, bu dönemde rağbet görmediği bir süreçten de geçmiştir. Özellikle kültürel ve sosyolojik değişimlerin, bu sanata yönelik ilgiyi önemli ölçüde azalttığı söylenebilir. Bu zaman diliminde hattatlara hak ettikleri ilgi ve itibar gösterilmemiş ve hüsn-i hat sanatı bazı hattatların özverili çabalarıyla ayakta kalmaya çalışmıştır (Derman 2016, s. 62-63; Yıldırım 2017, s. 47).

Matbaanın gelişimi ve getirdiği yenilikler ile kültürel değişimlerin etkisine karşın, hüsn-i hat sanatında önemli hattatların ön plana çıktığı bir dönem yaşanmıştır. 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyılda asrının en ileri gelen hattatlarından Şevki Efendi (ö. 1887), İbnülemin'in ifadesiyle büyük hattatlardan olan Şefik Bey (ö. 1880), Sami Efendi (ö. 1912), Kâmil Akdik (ö. 1941), M. Emin Yazıcı (ö. 1945), Hasan Rıza Efendi (ö. 1920), Nûri Korman (ö. 1951), Macid Ayrıl (ö. 1961), Halim Özyazıcı (ö. 1964), Hâmid Aytaç (ö. 1982) bu dönemde temayüz etmiş birkaç mühim hattâtandır (İnal 1970, s. 403; Alparslan 2016, s. 135-142; Bayuk 2020).

7. Metin

Bismillahirrahmanirrahîm. Elhamdüli'llâhi'l-lezî 'alleme'l-insâne mâ-lem-ya'lem. Ve zeyyenehû bi'l-lisâni ve'l-kalem. Ve's-salâtu ve's-selâm alâ seydidinâ Muhammed sey-yidi'l-Arap ve'l-Acem.

Emmâ ba'd, Cenâb-ı Allah tarafından insanlara bahşedilen nimetlerin birisi de kitâbettir. Haddizâtında, kitâbet: efkâr-ı insâniyeyi hârice aks ve gayriye bildirmek maksadıyla tasvîr olunan bir takım eşkâlden ibârettir. Her milletin kendisince bir türlü hattı olduğu gibi Arap, Fars ve Türk kavimlerinin dahi umumân kabûl ettikleri bir hat vardır ki ona "Hutût-ı Arâbî" veya ki aksâmını câmi olarak "Hutût-ı İslâmiye" derler. Hutût-ı İslâmiye'nin: kûfi, sülüs, nesih, icâzet, ta'lik dîvânî, celî dîvânî, reyhânî, siyâkat ve rik'a nâmlarıyla meşhûr nevi-leri vardır. Hatt-ı kûfi zamân-ı saâdetten biraz evvel Araplar tarafından Hatt-ı Arâmî'den¹ istihrâc olunup ve intişâr-ı İslâm'dan sonra dahi kabûl ve isti'mâl edilmiştir. Hattı kûfi noktasız ve hareketsiz olarak ba'de'l-hicret 3-4 asır mütedâvil olup ba'dehu nikât ve harekâtı hâvî olan hatt-ı sülüs ve nesih zuhûr etmiştir. Ve sonraları İrâniler tarafından ta'lik ve Osmânîler tarafından icâzet divânî, celî divânî, siyâkat ve rik'a hutûtu teşkil ve isti'mâl edilmiştir. Hutût-ı İslâmiye'nin bu mezkûrattan mâ'adâ daha bazı kısımları vardır. Yakın zamânlarda İstânbul Hattâtânı arasında "خط فكري" nâmıyla kûfi yazısını taklît ederek bir nevi hatt-ı menkûş cârî olmuştur ki kâide ve nizâmî olmayıp her hattât hüner ve marifeti-nin vüs'atine göre türlü türlü şekilde yazarlar.² ve garâ'ipten olarak Kitay yurdunda sâkin İslâmlar bazen hutût-ı Arabiyye'yi Kitay yazısına müşâbih bir surette yazarlar.³

Halen bu zamânda hatt-i kûfi isti'mâlden düşüp, fakat nevâdir cümlesinden olarak bazı vakitte elvâh-ı nefiseyi tezyîn için isti'mâl edilir. Hatt-ı sülüs ve nesih Türkiye, Mısır, Arabistân, Merâkeş, İrân, Hindistân ve nâdiren Türkistân'da müstâ'meldir.⁴ Hatt-ı ta'lik

¹ Bazı müverrihlerin ifadesinde nazârân hatt-ı kûfinin hatt-ı nebâtî veya ki Suriye hattından müteşâ'ib olduğu mervîdir.

² Risâlemizin ismi olan "hutût-ı İslâmiye" lafzı bu kabildendir.

³ 1897 senesi İstânbul'da küşâd olunan sergiye Kitay müslümanları tarafından hediye gönderilmiş bu kabilden bir levha görmüş idim. Üzerinde tersîm olunan "ve mâ erselnâke" ayet-i celîlesini zahmetle okuyabildim.

⁴ Halen İspanya memleketinde vâki' Endülüs âsân olan ebniye-yi atikâ ve bâhusûs "El-Hamrâ" nâm kasırda eserleri müşâhede

umumen İrân ve Türkistân'da ve kısmen Türkiye, Mısır ve Hindistân'da müstâ'meldir.⁵ Hatt-ı dîvânî, icazet, siyâkât ve rik'a umumiyetle Türkiye'de müstâ'meldir. Fakat, evvelden umûr-ı mâliyyede müstamil olan hatt-ı siyâkât, yarım asır kadar bir zamândan beri metrûk olup, hatt-ı dîvânî dahi, hususiyetle Sultan tarafından sâdır olan fermân, berât ve o evâmîr tahrîrinde istimâl olunur. Ve hazırda kâffe-i memâlik-i Osmâniye'de istimal olunan rik'a hattıdır, ki hutût-ı İslâmiye arasında en sehil tahrîr edilir. İş bu zikrolunan hutûtun daha bazı aksâmı birle evvel ve hâzır zamânlarda ekseriyâ istimâl olunan mahalli memleket-i Osmâniye'dir. Osmânlı yurdunda hâzır ki zamânda bile her nev'i hutût-ı İslâmiye'yi tahrîr eden hattâtlar mevcuttur. Hutût-ı İslâmiye'nin terakkisine en ziyâde hizmet eden Osmânlı Türkleridir. Selâtin-i Osmâniye bile hüsn-i hatta rağbet edip pâyitaht olan Bursa, Edirne ve İstânbül şehirlerinde bazı cevâmî-i şerîfe ve kütüphânelerde kendi kalemlerinden sâdır olân birçok asâr-ı nefise bırakmışlardır.

Bezm-i memâlik-i Rusya'da, meskûn ehl-i İslâm mâbeyninde (cezîre-i Kırım, Kafkâs ve Türkistân vilâyât-ı müstesnâ oldukda) bâkî kalan Rûsiyye-i Vustâ yani İdil boyu vilâyetlerinde sâkin İslâmların mâbeyninde hangi nevi hat muteber ve müstâ'mel olduğunu kıtaya söylemek mümkün değildir. Gerçi Buhara'da tahsîl-i ulûm edenlerden hatt-ı ta'lik, Türkiye ve Mısır'da tahsîl edenlerden dahi nesih ve rik'a yazılarına âşinâ zatlar nâdiren mevcût ise de şâz kabîlindedir. Sâir kalem tutan avâm ve ulemânın kaffesi her biri kendisince bir şekil ittihâz ederek tahrîrin kalem ederler. Bu kabîl zatların kaleminde hurûfât-ı hasene-i İslâmiye türlü türlü suver mudhikeye girerek arz vücut eder. Hafî olmaya ki bu hüküm hâzır ki zamâna nazardır. Yoksa Altınordu zamânında hatt-ı sülûs ve nesih ve hatta kûfî dahi isti'mâl olunduğu Bulğâr-ı Kadîm, Hacı Tarhân ve Kırım yurtlarında kalmış âsâr-ı atîka üzerinde zâhirdir. Altınordu devrinden sonra Kırım Hânlığı Osmânlı idâresine tâbî olduğu müddet esnasında sülûs, nesih, dîvânî, siyakat, ta'lik ve rik'a yazıları İstânbül'dan gelen hattât ve kâtipler tarafından şâyi' ve her biri mekânına göre isti'mâl edilip ve bu cihetle Kırım cezaresinde pek çok hattâtân yetişmiş idi.⁶ Rusya Türkistânı'nda ve kıta-yı Kafkâsya'da hatt-ı ta'lik halen isti'mâlde olup dereceyi itibârdadır.

Rûsiyye-i Vustâ Ehl-i İslâmî Mâbeyninde Hüsn-i Hattın Fıkdanına Sebep Nedir?

İş bu suâle bir zât: "Rûsiyye-i İslâm kitâpları matbaalarda hurûfât ile basılmaya başlamış hüsn-i hat itibârdan düşmüştür" diye cevâp vermiş idi, ki hakikat hala pek muhâlifdir. Zira, matbaacılık sanatı Rusya İslâmları mâbeyninde yüz seneden beri mevcut ise sâir milel-i efrenkiye arasında dört yüz seneden beri mevcuttur. Kıyâs edilirse anlarda hâzırda hüsn-i hat bilkülliyeye gâip olmak gerek idi. Halbuki sanat tabât-ı Avrupa akvâmının hüsn-i hattına sû-i tesîr etmeyip, bilakis terakkisine sebep olmuştur. Ve bahusûs taş basma

olduğuna nazarân kûfî, sülûs, nesih yazıları Endülüs Arapları tarafından dahi isti'mâl edildiği ma'lûm oluyor.

⁵ Hatt-ı ta'liğin "şikeste" nâmıyla bir nevi dahi olup memâlik-i İrâniye ve Türkistân'da ekseriya isti'mâl olunur.

⁶ Hân asrında yetişmiş Kırım hattât ve nakkâşları, mahâret ve mağfiretlerini, belde-i Bahçesarây'da vâkî' Hân Sarayı ve Hân Câmîi' ve Dilârâ Bikeç Mescidi ve sâire gibi ebniye-i atîka üzerinde icrâ edip kaldırmışlardır. Evvel zamândan beri hüsn-i hat ta'limine mahsûs mektepler, Kırım'ın Bahçesarây beldesinde olup, seneden seneye hattâtlar yetişirdi. O kabîl mekteplerden birisi, Hattât-ı meşhûr Şeyh Ahmed Efendi, merhûmun tilâmizinden olan Laz oğlu Hattât Hüseyin Efendi, merhûmun taht-ı yedinde olarak 1896 senesine kadar devâm edip, 30 sene müddet hizmeti sâyesinde merhûm Hüseyin Efendi'den yüze karîp hattâtân destûr ve icâzet almış idi. Merhûmun tilâmizinden olan Halîl bin Muslihiddin, İlyas Mirzâ bin Ahmed Şâh Mirzâ, Elburgâni, Seyyid Halîl Çubukçuzâde, Osmân Âşçızâde, Emir Sâlih bin Emir Hüseyin Efendi ve Seyyid Abdullâh Uzunbaşlı ve Murtaza bin Müctebâ gibi isimleri bize malum olan hattâtîni burada tezekkâr nam için mea'l-iftihâr derc ettik. Âcizleri dahi ânifen zikr olunan Hattât Murtaza Efendi'nin tilâmizindedir. Hattât Hüseyin Efendi'nin vefatından sonra Mekteb-i mezkurde hüsn-i hat ta'limine nihâyet verilmiştir. Eğer kâmil bir hattât tarafından yeniden küşâd olunmaz ise, sülûs ve nesih gibi hutût-ı nefise Kırım ... cezaresinden bilkülliyeye gâib olup yalnız rik'a hattı bâkî kalacağı zannediliyor.

sanatı icâd olunduktan sonra Avrupalılarda hüsn-i hat daha ziyâde terakkî edip, hattı kendi seleflerini derece derece ezip gitmişlerdir. Bundan beş yüz sene mukaddem hurûfâtını bir iki malûm suretlerde tahrîr eden milel-i efrenkiye el-yevmden (1000) artık eşkâl-i hasene-i muhtelifle ile kendi hutûtunu tersîm ederler ki, bu da fenn-i tabâatın fenn-i hatta olan eşed münâsebeti sayesinde. Dünyada kitâbet denilen nimet-i İlâhiye'ye mâlik olan her bir millet kendi kitâbet ve hüsn-i hatları ile iftihârlanırlar.⁷ Hatta özlerinin en muteber addettikleri kütüb-i dînîye ve elvâh-ı müteberrike ve ibadât hâne gibi mukaddes mekânlarını hüsn-i hat ile tezyîn ederler. Halen fenn-i tabâatte Avrupa'dan pek geride olmayan Osmânî Devlet-i İslâmiyesi'nde bile Kur'an-ı Azîmü's-Şân ve sair ed'îye ve münâcât gibi şerîfe ve mukaddes kitâplar tipografya usûlu yani hurûfât ile basılmayıp, belki kâmil hattâtlara tahrîr ettirilerek litoğrafya yani taş basma marifetiyle tab' edilirler. Hâsıl-ı kelâm kendi hüsn-i hattını kadar ve itibardan düşüren hiçbir millet yoktur. Arabistân, Türkistân ve Firenkistândan mâadâ Kitây ve Japon illerinde bile hüsn-i hatta pek büyük hürmet ve riâyet vardır.

Doğru dürüst! Bezm-i Rusya İslâmları dahi hüsn-i hat ile tahrîr edilmiş kütüb ve elvâha hürmet ve rağbet edip yaratırlar. Lakin hürmet ve rağbetten murâd yalnız nazarî olmayıp belki bu hususta ilmî olmak gerek idi. Ta kim "hürmet ve rağbet" kelimelerinin manasına mazhariyet hâsıl bulsun. Meselâ bizler sanatında ihtisâs kesb eden mâhir bir aşçının hâzır eylediği bir ta'amını yaratamayız (yaratmaz). Fakat ol aşçı hazırlar ise fihâ ve ne'am! Eğer ol aşçı hazırlamasa veya ki vefat bulsa bize ol lezîz taamı kim hâzır eylesin? Öyle oldukta ol ta'amını hâzırlamayı (hazırlamak) kendimize bilmek lazım değil midir? Avâmdan sarfınazar, tahsîl-i ilim edenler ne diyecekler? Yoksa: "ilmimiz kâfidir, hüsn-i hatta ihtiyacımız yoktur" diyecekler mi? Biz öyle zanneden erbâb-ı ilim ve edeb-i şâirin şu beytini ihtâr ediyoruz:

تعلم قوام الخط يا ذا التأدب
فما الخط إلا زينة المتأدب
فإن كنت ذا مالٍ فخطك زينة
وإن كنت محتاجاً فأفضل مكسب⁸

Erbâb-ı idrâke hafî değildir ki, letâfet ve hüsn-i cemâliyle enzârı kendisine celb eden bir doktor mâh simâyı pejmürde ve perîşân bir giyim (giyûm) ile melbûs görmek ne derece şâyân-ı esef bir hâl ise, yazıp bildirmek murât edilen bir fikir-i âliyi hüsn ve nefâsetten ârî bir hat ile tahrîr olunmuş görmek dahî ol derecede bâis-i telehhûf olur. Zerâfet-i fikriye ashâbından bir muharrik kaleminden sâdir olan asâr ne kadar lezzetli olur? Fakat öyle bir eser hüsn-i hat ile tahrîr edilir ise enzâra daha ziyâde şevk ve neşât verir. İnsanın akıl ve fikri rakîk bir cevher olup, ahvâl hâricinden pek müteessir olduğundan hüsn-i hat ile yazılmış bir kitabı veya ki makaleyi okuyan sâhib-i fehm ve idrak gine de şol kitâp

⁷ Her bir asırda mâişet eden insanlar kendi seleflerinin bıraktıkları âsârı birtakım kütüphânelerde hıfz etmişler ve hala etmektedirler. Bu kabilden olarak Peterburg'da vaki' kütüphâne-i umumiye-yi İmparatorya ve Ermitaj nâm Asâr-ı Atîkâ Müzesi ve Asâr-ı Şerîfe Müzesi Akademiya ve Daru-l-Funûn İmparatoru kütüphâneleri London şehrindeki Müze-yi Britanya ve Berlin, Paris, Madrid, Viyana, Rim gibi pâyitaht şehirlerindeki umûmî kütüphâneleri ve İstânbûl'da dahi asâr-ı eslâf mahfûz bulunan Âşir Efendi, Ragıp Paşa ve Hamîdiye Kütüphâneleri Müze-yi Hümâyûn mevcuttur. Avrupa akvâmı kendi eslâfın asârından mâada gayri milletlerin âsârını dahi derece-i itibarda tutup kütüphâne ve müzelerini iki büyük kısma tefrik ederek Avrupa ve şark şubeleri nâmıyla tesmiye ederler ki "şark" ta'bir ettikleri şubelerde asâr-ı İslâmiye ve sair memâlik-i şarkıyyede meskûn akvâmın âsârı hıfz olunur. Râkım el-hurûf İstânbûl'daki Müze-yi Hümâyûn ve bazı kütüphânelerden mâadâ Petersburg'da kâin kütüphâne-i umumiye-yi İmparatorya'da mahfûz âsâr-ı nefise-yi İslâmiye'yi temâşâ ettiğimde hayret ve taaccüpte kalmış idim. Eslâfımızın hayâlata sığmayacak derecede zerâfet üzere tahrîr ettikleri yazıları hâzırdaki erbâb-ı ilim ve marifet sandığımız zevât görseler elbette halimize müteessifen ağlayacakları şüphesizdir.

⁸ Yazının güzelliğini öğren, ey edep sahibi! Çünkü güzel yazı, edep ve eğitim sahibi kişi için bir süstür. Eğer, ihtiyaç sahibi isen, yazın en iyi kazancındır.

yâ ki makaleyi mahâsin-i hattiyeden ârî bir yazı ile okusa, hüsn-i hat ile okuduğu gibi tesirât-ı lezizeyi elbette hissedemez. Hakkın muteber bir şey olduğuna pek çok delâil-i akliye irâdî mümkün ise de fakat hakkında ayât ve ehâdis dahi mevcut olduğundan delâil-i akliyyeye hâcet kalmamıştır. Nitekim Cenâb-ı Hallâk-ı Âlem Kur'an-ı Kerimi'nde: "alleme bi'l-kalem" buyrulup ve sûre-i Kalem'de: "kalem" ile yemin buyrulduğundan, kâtiplik şeref ve iftihârına gâye ve nihâyet olduğu ve Peygamber-i Zîşân Efendimiz tarafından dahi: "Men ketebe bi-hüsnî'l-hattı bismillahirrahmanirrahim dehale'l-cennete" ve "el-hattı nısfu'l-ilim" gibi ehâdis-i şerife vârid olup kalem ve hüsn-i hattın ne derece muteber bir sanat-ı mübâreke olduğuna işaret buyrulmuştur.

Ve ulema tarafından: "hüsnü'l-hattı min mefâtihi'r-rızk" buyrulup ismi nâ-malûm bir muharrir dahi: "daimâ tahsil-i ilim ve edep ne kadar fâide ve netice-yi haseneyi mücep ise hüsn-i hat dahi ol kadar sûd bahşdir. Bunlar ... ve lazım kabîlinden olarak her ikisiyle tevaggul ve ... âlâ kadar ve menzilete sebebiyet verir" demiştir. Mademki hüsn-i hattın mahâsanâtı âyet ve hadîs ve akvâl-ı ulemâ ile sabittir. Ânı ne için öğrenmeyelim. Elbette öğrenmek lazımdır. Lakin her şeyin terakkisi sa'y ve gayret ile vücuda gelir. Binâenaleyh, Rûsiyye-i Vustâ-yı İslâmlarının mâbeyninde hüsn-i hattın fikdanına sebep sa'y ve gayret olunmadığıdır. Hakîrin teyakkun ettiğine göre hâzırki zamânda eslâfın gayretiyle kemâl dereceye getirdikleri ulûm ve fûnûn sınıân binde bir cüzünü de tahsîl ile behremend olmayan: "biz ta'rîk u a'mâl-ı ahlâk-ı eslâfî takîp ediyoruz" diyerek kendi nefislerini aldanmakta devam eden bu diyârın ehl-i İslâmî'nin yani bizlerin hüsn-i hatta olan mahâretlerimiz dahî geridedir. Yoksa ulûm ve fûnûn terakkîde derece-i ulyâda olan bir kavmin mâbeyninde elbette Rasûlullah tarafından: "el-hattı nısfu'l-ilm" diye zikr buyrulan bir sanat-ı mübareke dahî terakkîde lazım gelir idi.

Rûsiyye-i Vustâ ehl-i İslâmî ilim ve kitâbeti ne ta'rîk ile ta'lîm ederler?

Rûsiyye-i Vustâda ulûm-ı İslâmiye'yi ta'lîm ve tadrîs "mektep" ve "medrese" nâm-larıyla iki türlü mekânlarda vâki olur. "Mekâtip" sıbyâna mahsustur. "Medâris", mektep derslerini ikmâl eden şâkirdâna mahsûs olup, burada ulûm ve fûnûn-ı âliye tahsîl olunur. Hâzırki zamânda mekâtip ve medâris iki nev olup, tertîp ve nizâmlarının birbirine başkalığı cihetle bir nevine "atîka" ve diğerine "cedîde" ta'bîr ederler. Mektep ve medrese-yi atîka-larda okuduğunu yazmak kadarı mahdûd bir derecede adeta kitâbet ta'lîm edilip, hüsn-i hat ta'lîmi yoktur. Meğer yukarıda zikr olunduğu gibi sâir memâlikte tahsîl edip, hüsn-i hattan hisse alan bazı halifeler kendi şâkirdlerini bildiklerine göre ta'lîm ederler.

Yakın zamânlarda usûl-i tadrîs, tertîb ve nizâma koyulmakta olan mekâtib ve medâris-i cedîde de sâir derslerde olduğu gibi, kitâbet ve hüsn-i hat dersleri dahi bir usûl ve nizâma idhâl edilmiştir. Bu kabîlden olan mektepler de hüsn-i hat, Avrupa mekteplerinde isti'mâl olunan usûlü takliden tertîp edilmiş bir takım meşk defterleri ve ustasıyla ettirilir.⁹ Bu vâsılda tertîp edilen meşk defterlerinden ârsu edilen yazıyı pek sehil öğrenmek mümkün olduğu inkâr olunmaz. Fakat işbu defterlerden ta'lîm eden şâkirdlerin yazılarını muâyene edecek halife veya ki muallim kendisi kavâid-i hüsn-i hatta bi-hakkın aşınâ olmak gerektir.¹⁰

⁹ Hutût-ı İslâmiyeyi işbu sühûlet-bahş usûle en ol tatbîk eden İstânbûl'da Hattât-ı meşhûr Mehmed İzzet Efendi'dir. Bilâhare, muharrir "tercümân" İsmail Gasprinski tertîbi ve muallim Mahmûd Mesûd Efendi hutûtu olarak bu kabîl meşk defterleri neş-redilip halen mekâtib-i cedîdede şâkirdlerine hüsn-i hat ta'lîmi için kabul edilmiştir. Hattât-ı şehîr Mehmed İzzet Efendi'nin tertîp ettiği hüsn-i hat defterleri yakın vakitlerde Petersburg'da Dârü'l-Fünûn-ı İmparatoryesinde Lisân-ı Osmânî tahsil eden estûdent (talebe) lere ta'lîm edilmek için saadetli Profesör Erminoff cenapları tarafından dahi intihâp ve kabûl buyrulmuştur.

¹⁰ Rusya'da "şkola" ve "Gimnaziya" gibi mekteplerde hüsn-i hat Rusya, bir ders ve makâmında ad olunup ve bunun için

Aksi halde faide az olur. Her halde mâ'hud meşk defterlerini itinâyla taklîd etmeye sa'y edilir ise, enzâr-ı es'âb etmeyecek bir surette nesih veya rik'a¹¹ yazılarını öğrenmek mümkündür.¹²

Hâtîme

Nihâyet zikrolunacak bir nokta daha şoldur ki: "hoşnûvîslik" denilen sıfat, Cenâb-ı Allah'ın bazı kullarına ihsân edildiği "tabîat-ı şiiiriyye" ve "tabîat-ı mûsikiyye" misüllü tabâyî'-i zarîfe ve sanâyi-i nefise kabilinden birisidir. Fakat bunlar neviden olan nâzik ve zarîf tabîatların insanlar üzerinde mevcut bulunması, iklimlerin te'sîri sebebinden olup, hem ekâlimin ihtilâfı sebebinden tesîr de dahi tefâvüt olsa gerektir.

Ekâlim-i hâreden ma'dûd cihât-ı cenûbiye ve kısmen şarkıyye ve garbiyyede sâkin olan Âdemoğullarının ekserisi yukarıda zikrolunan tabâyî'-i zarîfeye mâlik olup avâmı avâmca ve ulemâsı ulemâca eş'âr, kasâid tanzîm etmeye ve mûsikî icrâ etmeye ve eşkâl ve tesâvîr nakşetmeye kabiliyetlidirler. Mesela, ezmine-i kadîmeden beri isimleri meşhûr olan, Kitây, Fârs, Român, Yunân ve Arap kavimleri bu husûsta pek çok türlü âsâr vücûda getirip, yani Kitây ve Fârs kavimleri, nakkâşlık ve sanâyi-i nefiseleriyle, Român ve Yunân kavimleri, eş'âr ve tesâvîr ve mûsikî ve sanâyileriyle ve Arap kavmi dahi eş'âr ve sanâyi-i nefisesiyle kabiliyyet ve isti'dâdlarını ispat etmişlerdir.

Ekâlim-i bârîdeden madûd cihet-i şimâliyyede istikâmet eden Âdemoğulları arasında tabâyî'-i mezkûreye mâlik olanlar, ekâlim-i hâredakilere nispeten az olup ve Rûsiyye-i Vustâ-yı İslâmları ise o kabîlden oldukları haysiyetle tabâyî zarfından mahrumiyetlerini itiraf etmeye hakları varsa da fakat lâakal yüzde iki âdem dahi yoktur, demek hakları olamaz. Nitekim Rûsiyye-i Vustâda ikâmet eden yâ kî şimâlî memâlikte yaşayan sâir kâvimler dahi olup ve kendi sa'yleri sebebiyle tabâyî-i zarîfe sâhibi olanlarından her bir türlü sanay-i nefiseye mensûp ehl-i marifet zuhûr etmekte olduğu her kime ma'lûmdur.

Binâenaleyh eğer sa'y olunursa Rûsiyye-i Vustâ ehl-i İslâmi arasında dahi ehl-i hüner ve marifet zuhûr eylemek mümkündür. Bu da umûm için merkez olan şehirlerde, mahsûs sanâyi-i nefise ile beraber hüsn-i hat mektepleri açmak veya ki mümkün olduğu halde, hâzırda mevcut olan tertîb-i cedîd mekâtîp ve medâris-i İslâmiyelerinde hüsn-i hatta âşinâ muallimler bulundurmak ile olur. Bu usûl sâyesinde belki her mektep veya medreseden kabiliyyet sâhibi olan şâkirdlerden birer ikişer ehl-i hüner zuhûr eder ve hüsn-i hatta âz kabiliyeti olan talebe ve şâkirdânın dahi bir derece kalemleri ıslâh edilir idi, zân ederiz. Vallâhu a'lemu bi's-savâb.

Hattât Osmân Nûrî

Kalem gofte ki men şâh-i cihânem

Be kitâbet-i âkıbet devlet resânem

mekâtib-i mezkûrede ayrıca birer hüsn-i hat muallimi bulunur. Ve şâkirdlerden hüsn-i hattı kemâliyle tahsil edemeyenler olursa, hîn-i imtihânda bir ders noksân hesâp olunup, bazı vakitte ilerideki sınıfa tevîfik edemezler.

¹¹ Nesih ve rik'a, diğerlere nispeten hutût-ı İslâmiye'nin en sehillerinden olduğu için.

¹² Bu kadarını, mezkûr meşk defterleri vâsıtasıyla ta'lîm ettirilen bezm-i Bahçesarây Mekâtib-i Sıbyâna imtihanlarında müptedilerin arz ettikleri hüsn-i hat numûnelerinde müşâhede eylemiş idim.

Sonuç

Ele aldığımız Akçokraklı'nın *Hutût-ı İslâmiyye ve Rûsiyye-i Vustâ Ehl-i İslâminin Andan Hissesi* risalesi, müellifin hayatı, eserin içeriği ve dönemin getirdiği değişimler bağlamında incelenerek tanıtılmaya çalışılmıştır. Eser, Rusya topraklarındaki Müslümanların hat sanatına olan ilgisini, bu sanatın tarihsel süreçte geçirdiği değişimleri ve farklı coğrafyalardaki yorumlanmış biçimlerini gözler önüne sermesi bakımından değer taşımaktadır. Risale, İslam sanatları içerisinde hat sanatının farklı coğrafyalardaki değişim, uyarılma ve süreklilik süreçlerini anlamak açısından da önem taşımaktadır. Osmanlı, Kırım, Volga bölgesi ve Türkistan gibi birbirinden farklı siyasi, kültürel ve sosyal ortamlarda hüsn-i hat geleneğinin nasıl yaşatıldığı, hangi etkiler altında değişime uğradığı ve hangi unsurlarını koruyabildiği, eser aracılığıyla karşılaştırmalı bir biçimde ortaya konulmaktadır. Buna binaen, bu risale, harf öğretimini ele alan diğer risalelerle mukayese edildiğinde değinilen hususlar açısından farklılık göstermektedir.

Akçokraklı, risalesinde öznel düşüncelerine geniş yer vermekte ve bizzat şahit olduğu olayları ve gözlemlerini de metne dahil etmektedir. Şahit olduğu olayları aktarması ise risalenin tarihî ve kültürel bir belge niteliği kazanmasını sağlamaktadır diyebiliriz. Böylece eser hem ferdî bir perspektif sunmakta hem de dönemin sosyal ve sanat atmosferine ışık tutmaktadır.

Risalede, matbaanın etkisinden ziyade hat sanatına olan ilginin azalması konusu ele alınmaktadır. Ancak yazar, bu ilgi kaybının nedenlerini açık bir biçimde ortaya koymamaktadır. Daha çok bu sanatın kıymetini vurgulamakta ve onu yaşatmak için çaba gösterilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Dönemde rağbetin azaldığını belirtmesi ise süreci Rusya topraklarının tarihî bağlamı içinde anlamak açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

Söz konusu yıllarda Osmanlı Devleti'nde de hat sanatına olan ilginin azaldığı görülmektedir. Akçokraklı, Osmanlı Devleti'nden bahsederken özellikle matbaanın etkisini ele almakta ve litoğrafya tekniği kapsamında hattatların yazılarından faydalandığını vurgulamaktadır. Ancak, dönemin kültürel hayatındaki köklü değişimlerin bir sonucu olarak, bu zaman diliminden sonra Osmanlı topraklarında da bu sanata olan ilgi belirgin şekilde azalmıştır. Bununla birlikte, matbaalarda hattatlarla iş birliği yapılması, Akçokraklı'nın belirttiği gibi, Osmanlı sanat ve matbaacılık geleneğinin önemli bir özelliği olmuştur.

Akçokraklı, yalnızca bir hattat değil; aynı zamanda bu sanatı teorik düzlemde düşünen, yaşadığı coğrafyanın kültürel sorunlarıyla ilişkilendiren ve hat sanatının geleceğine dair sorumluluk bilinci taşıyan bir münevver olarak değerlendirilebilir. Risalesi, onun hat sanatına yaklaşımının salt estetik kaygılarla sınırlı olmadığını, aksine sanatı eğitim, kültür ve toplumsal süreklilik bağlamında ele aldığını göstermektedir. Bu yönüyle Akçokraklı hem uygulayıcı hem de yorumlayıcı bir sanatkâr profili çizmektedir. Aynı zamanda bulunduğu çevrede hat sanatının zayıflayan konumuna dikkat çekmesi ve çözüm önerileri sunması, onu yerel bir sanat eleştirmeni ve kültürel aracı konumuna da yaklaştırmaktadır. Dolayısıyla Akçokraklı, merkezde teşekkül etmiş hat geleneğini çevre coğrafyalarda yeniden anlamlandırmaya çalışan, sanat ile düşüncüyü bir araya getiren bir figür olarak konumlandırılabilir.

Nihai olarak, daha önce çalışılmamış ve yayımlanmamış bir risale olması, sanat tarihi araştırmaları, bilhassa da hüsn-i hat sanatını inceleyenler için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Bu tür eserler, alanla ilgili mevcut bilgi birikimini zenginleştirmekte ve yeni araştırma alanları açmaktadır. Nitekim söz konusu risale de Rusya topraklarındaki

hüsn-i hat sanatını araştırmak isteyenler için kıymetli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu durum, yalnızca Rusya topraklarıyla sınırlı olmayıp, İslam sanatları içerisinde müstesna bir yere sahip olan hat sanatının tarihî gelişim süreci açısından da önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Akçokraklı, O. N. (1900). *Hutût-ı İslâmiyye Rûsiyye-i Vustâ Ehl-i İslâmi'nin Ândan Hissesi*. Petersburg: İlyas Mirza Boraganski Matbaası.

Akçokraklı, O. N. (1906). *Qırım Gonceleri*. Orenburg: Fatih Kerimof Matbaası.

Akçokraklı, O. N., & Otar, İ. (1996). Kırım'da Tatar Tamgaları. (Yay. haz. Sel. Ü). İstanbul: *Kırım Dergisi* Kültür Yayınevi.

Alparşlan, A. (2016). *Osmanlı Hat Sanatı* (5. bs). İstanbul: YKY Yayınları.

Andriienko, D. (2014). Ukrayna'da Türkçe Öğretimi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Aslanapa, O. (2003). Kırım Türk Eserleri. *Kırım (Sanatı-Tarihi-Edebiyatı ve Musikisiyle)*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Ayhün, E. A. (2008). Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Baltacıoğlu, İ. H. (1958). *Türklerde Yazı Sanatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Bayuk, S. (2020). 20. Yüzyıl Osmanlı Periyodiklerinde Hat. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi.

Beydilli, K. (2003). "Matbaa". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, 105-110). Ankara: TDV Yayınları.

Binark, İ. (t.y.). Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı. *Matbaanın Türkiye'ye Geç Gelişiminin Sebepleri*. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.

Çakmak, C. (2014). İsmail Gaspıralı'nın Ceditçi Aydın Fatih Kerimî Üzerindeki Etkisi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 284-293.

Çapraz, H. (2011). Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (24), 51 - 78.

Derman, U. (1979). Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı. *Yazı San'atının Eski Matbaacılığımıza Akisleri*. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.

Derman, U. (2016). *Medresetü'l-Hattâtin Yüz Yaşında*. (2. bs). İstanbul: Kubbealtı Akademisi.

Dursun, S., & Nuhoglu, M. (2024). Sultan II. Abdülhamid'in Talimat ve Himayeleriyle Basılan Hat Eserleri. *Yıldız Journal of Art and Design*, 11(1), 16-27. <https://doi.org/10.47481/yjad.1499376>

Er, E. (2019). İsmail Bey Gaspıralı'nın Tercüman gazetesi matbaasında basılan bir hikâye: "Çoban Kız". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(3), 1050-1066.

Er, E. (2020). XIX. Yüzyılın Sonunda Kırım Tatar Edebiyatında Modern Edebî Nesrin Doğuşu. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44(1), 121-136.

Gerçek, S. N. (2019). *Matbuat Tarihi*. İstanbul: Büyüyen Ay.

- Gürhan, Ş. (2017). 20. Yüzyılın İlk Yarısında Kırım Türkleri ve Sürgünü. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Hakyemez, B. (2007). 1928—1937 Dönemi Kırım Tatar Edebiyatından Seçme Hikâyeler. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Marmara Üniversitesi.
- Hıdıralı, D., & Berse, M. K. (2013). İsmail Bey Gaspıralı ve Kazakistan Üzerindeki Etkileri. *Uluslararası İslamla Yenilenme ve Birlik 1 İsmail Bey Gaspıralı Kongresi*. İstanbul: Aktif Matbaa.
- Hüseyin Oğlu, A. Ş. (2009). Azerbaycan ve Kırım Bestecisi Asan Rifatov'un Kültürümüzdeki Yeri. *Journal of World of Turks / Zeitschrift für die Welt der Türken*, 1(1), 83-92.
- İnal, İ. M. K. (1970). *Son Hattatlar* (2. bs). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- İme, G. (2022). Türk Çağdaşlaşma Sürecinde İsmail Gaspıralı Önderliğinde Başlatılan Usul-i Cedit Hareketinin Rolü. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 41(72), 363-378. <https://doi.org/10.35239/tariharastirmalari.924336>
- Kabadayi, O. (2021). *Kazakistan (Almatı) Millî Kütüphanesindeki Arap Harfli Türkçe Nadir Eserlerin Kataloğu*. Hoca Ahmet Yesevî Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü.
- Kırimer, C. S. (1996). *Gaspıralı İsmail Bey*. İstanbul: Avrasya Bir Vakfı Yayınları.
- Kut, T. (2003). "Matbaa Hurufatı". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, 111-113). Ankara: TDV Yayınları.
- Murzakulova, G. (2014). İsmail Gaspıralı ve Kırgızistan'da Ceditçilik Hareketi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 268-283.
- Özbay, E. (2008). Çarlık ve Sovyet Rusya'sının Türkistan Eğitim Politikasında Türkmenistan Örneği. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 172, 193-210.
- Polat, H. (2008). 1950'den Günümüze Lise Türk Dili ve Edebiyatı Müfredatlarında Türk Dünyası Edebiyatına Verilen Yerin İncelenmesi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Qryazneviç, P. A. (2021). Rusya'da Kuran Çalışmaları. (T. Abbas, Çev.). *Genç Mütefekkirler Dergisi*, 2(1).
- Sabev, O. (2016). *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746) Yeniden Değerlendirme*. (4. bs). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Schick, İrvin Cemil (2009). Türkçe Matbu Hüsn-i Hat Literatürüne Toplu Bir Bakış. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (14), 249-274.
- Tavkul, U. (2019). Gaspıralı'nın Yolunda Kafkasyalı Bir Aydın İsmail Akbay: İlk Karayay-Malkar Türkçesi Alfabe ve Okuma Kitabının Yazarı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 439-454. <https://doi.org/10.1501/MTAD.16.2019.2.14>
- Tekne, K. (2018). Osman Nuri Akçokraklı ve Çalışmalarına Dair Bazı Malumatlar. H. Başal, M. N. Öner, & Y. Ulutürk (Ed.), *Modern Dönemde Edebiyat, Eğitim, İktisat ve Mühendislik*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Tekne, K. (2020). Sovyet Kırım'da Veli İbrahim Yılları. *History Studies International Journal of History*, 12(5). <https://doi.org/10.9737/hist.2020.936>

Toderini, G. (2024). *İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı*. (R. Kunt, Çev.). İstanbul: Ketebe Yayınları.

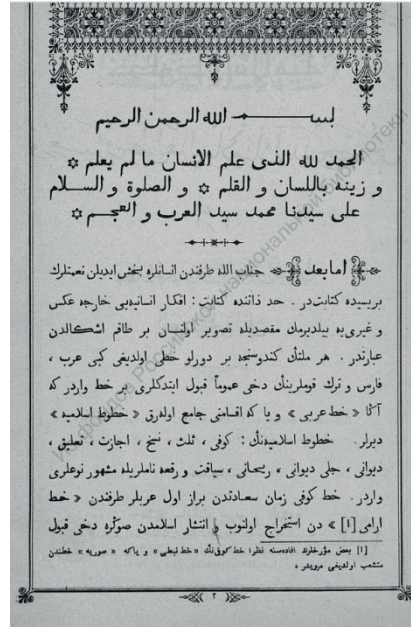
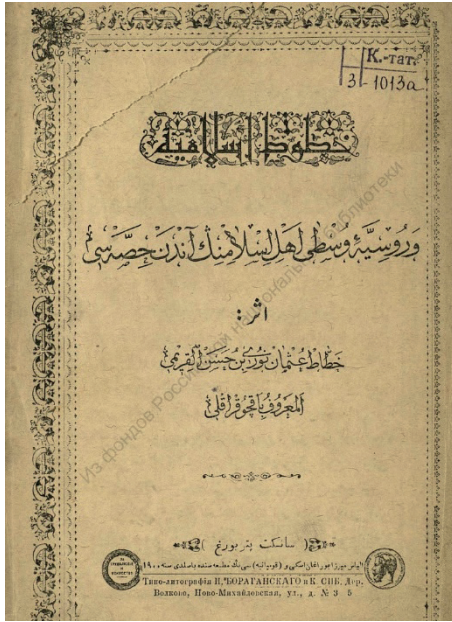
Türkoğlu, İ. (2015). Vefatının 100. Yılında İsmail Bey Gaspıralı. *Belgi Dergisi*, (10), 1445-1453.

Uçar, S. (2020). Rusya'da Sansürün Ortaya Çıkışı ve I. Petro Dönemindeki Dönüşümü. *Karadeniz Araştırmaları*, 17(65), 63-71.

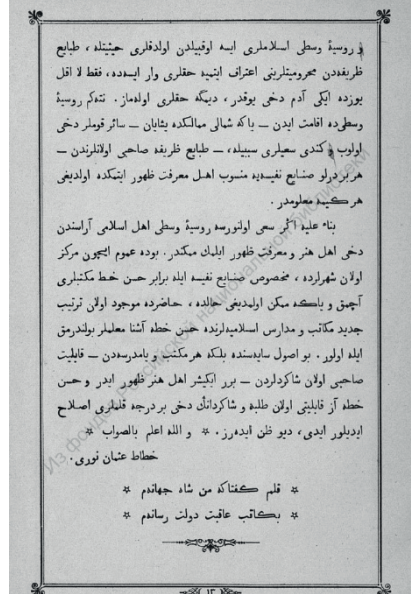
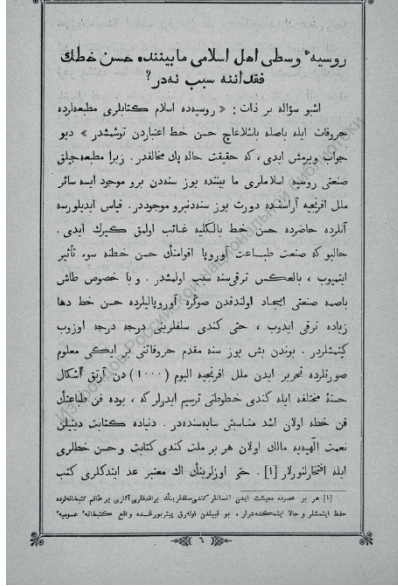
Ünver, S. (1953). *Türk Yazı Çeşitleri*. İstanbul: Kemal Matbaası.

Yıldırım, E. (2017). *Hüsni Hat ve Hadis*. Ankara: Otto Yayınları.

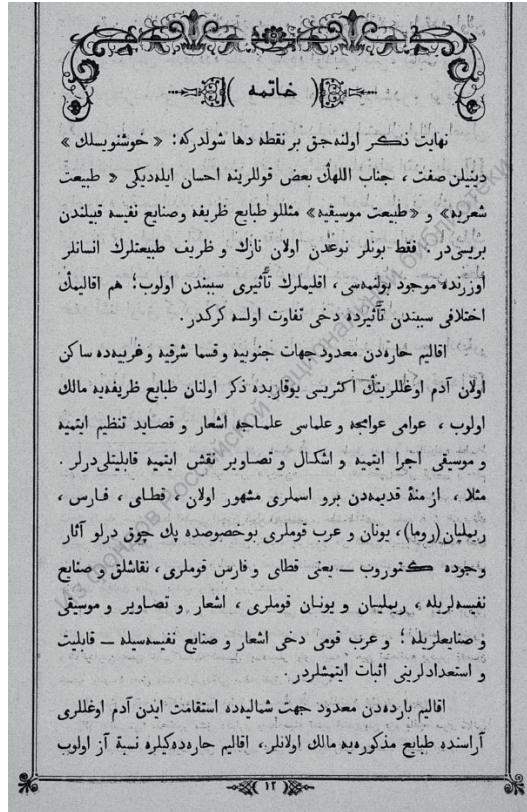
EKLER

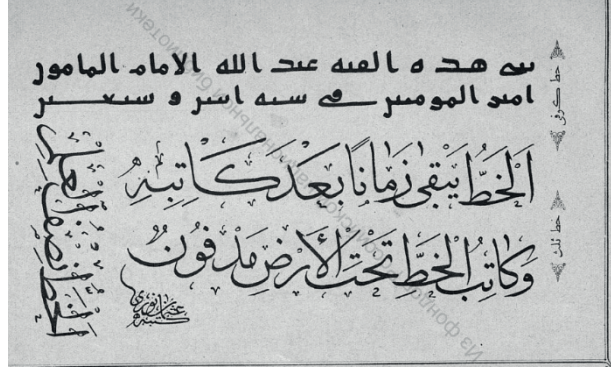
Ek 1: Risale'nin iç kapak kısmı ve metnin ilk sayfası (2)

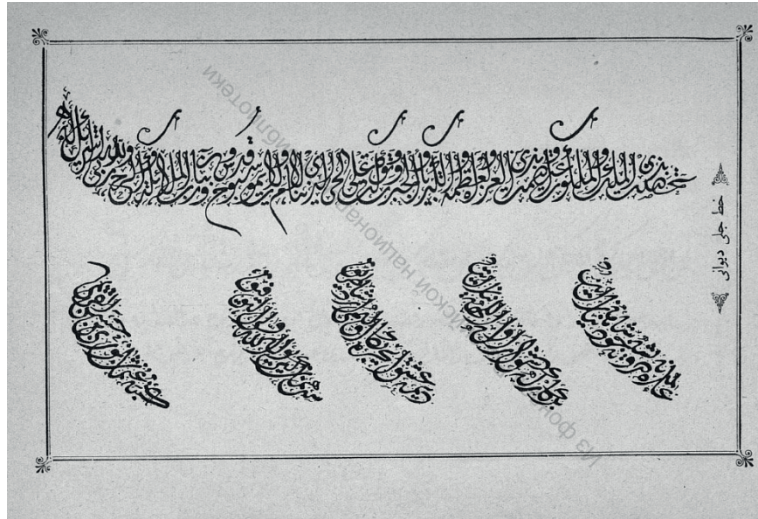
Ek 2: Risale'nin 6. ve 13. sayfaları

Ek 3: Hâtime bölümü

Ek 4: Kûfî ve sülûs yazılarından örneğe yer verilen sayfa

Ek 5: Divânî yazı örneği